

L A R A

In liefdevolle herinnering aan mijn moeder,
Audrey Pasternak

ANNA PASTERNAK

LARA

HET AANGRIJPENDE
LIEFDESVERHAAL ACHTER
DOKTER ZJIVAGO

Nieuw Amsterdam *Uitgevers*

Vertaling Aad Janssen en Pon Ruiter

© 2016 Anna Pasternak

Oorspronkelijke titel *Lara*

Oorspronkelijke uitgever William Collins

© 2016 Nederlandse vertaling Aad Janssen en Pon Ruiter /

Nieuw Amsterdam *Uitgevers*

Tekstredactie Theo Veenhof

Register Ansfried Scheifes

Ontwerp omslag Paul Pollmann (op basis van het originele ontwerp)

Omslagbeeld Ullstein Bild / Getty Images (Julie Christie als Lara in de film *Doctor Zhivago*)

Foto achterzijde Anna Pasternak

Foto auteur © Pippa Hart

Kaart en stamboom © Martin Brown

Illustraties p. 3 (boven) © Mondadori Portfolio/Getty; p. 4 (boven en onder) courtesy of the Estate of Boris Pasternak; p. 11 (onder)

© ullstein bild/Getty; p. 12 (boven) © Bettmann/Getty; overige foto's courtesy by the author

Citaten uit *Dokter Zhivago* naar: *Dokter Zjivago*, vertaald uit het Russisch en van aantekeningen en een nawoord voorzien door Aai Prins. Amsterdam: Uitgeverij Van Oorschot, 2016. 'De gedichten van Joeri Zjivago' in deze uitgave zijn vertaald door Margriet Berg en Marja Wiebes.

NUR 686

ISBN 978 90 468 2135 0

www.nieuwamsterdam.nl/lara

INHOUD

Kaart 8

Stamboom 10

Proloog: Spinnewebben ontwarren 13

1 Een meisje uit andere kringen 27

2 Moederland en wonderpapa 45

3 De wolkenbewoner 67

4 Stroomgeleiders 95

5 Marguerite in de kerker 125

6 Kraanvogels boven Potma 157

7 Een sprookje 184

8 De Italiaanse engel 207

9 De poppen aan het dansen 238

10 De zaak-Pasternak 259

11 Een getergd dier 281

12 De waarheid achter hun pijn 301

Epiloog: Denk dan aan mij 331

Woord van dank en een opmerking over de bronnen 339

Noten 343

Bibliografie 365

Register 369

‘Schrijvers zijn te verdelen in twee typen: meteoren en vaste sterren. De eersten zorgen voor een kortstondig effect: je kijkt op en roept: “Kijk, daar!” – en dan zijn ze voorgoed weg. Vaste sterren daarentegen zijn onveranderlijk, staan onbeweeglijk en schitteren met een eigen licht. Ze beïnvloeden iedereen in gelijke mate, horen bij het universum. Maar juist omdat ze zo hoog staan, duurt het vele jaren voor hun licht het oog van de mensen op aarde bereikt.’

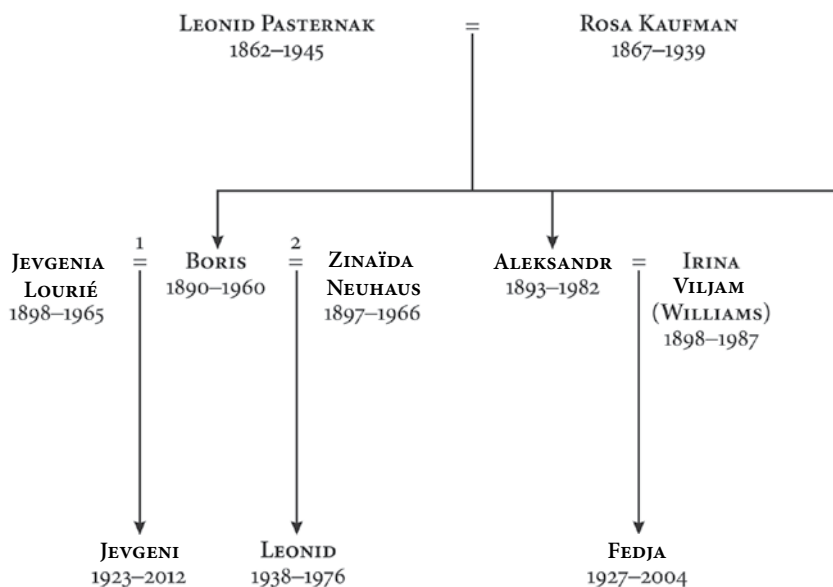
Arthur Schopenhauer

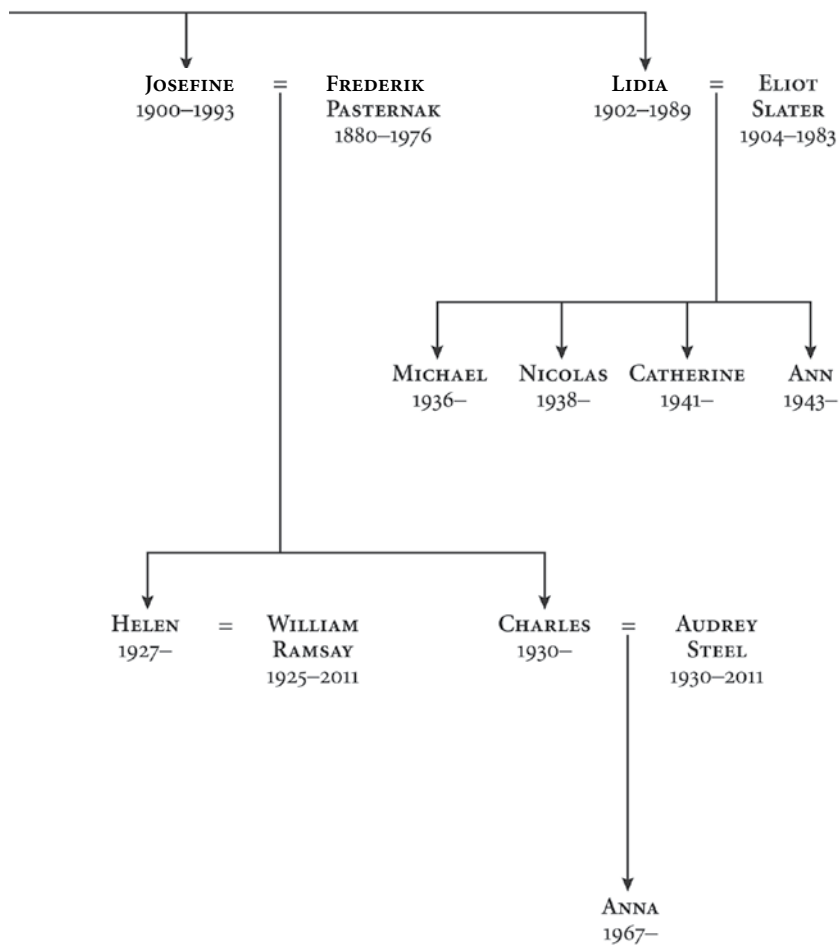
‘Jij staat niet voor niets aan het einde van mijn leven, mijn verborgen, verboden engel, onder een hemel van oorlogen en opstanden; ooit verrees jij net zo aan het begin ervan onder de vredige hemel van mijn kindertijd.’

Joeri Zjivago tegen Lara, *Dokter Zjivago*

PROLOOG

Spinnewebben ontwarren

Gemeten naar de maatstaven die we vandaag de dag voor roem hanteren, is bijna niet te bevatten hoeveel faam Boris Pasternak vanaf de jaren twintig van de twintigste eeuw in Rusland genoot. In het Westen dankt hij zijn reputatie hoofdzakelijk aan het liefdesverhaal *Dokter Zjivago*, dat hem de Nobelprijs opleverde, maar in Rusland heeft hij vooral naam gemaakt – en is hij nog steeds beroemd – door zijn poëzie. Hij is in 1890 geboren. Al toen hij begin dertig was, had hij een grote reputatie, en al gauw liepen grote zalen vol met jonge studenten, revolutionairen en kunstenaars die kwamen luisteren naar de gedichten die hij voorlas. Als hij even zweeg, om een bepaald effect te bereiken of omdat zijn geheugen hem in de steek liet, schreeuwde het publiek de volgende regel, net zoals nu bij popconcerten de tekst woordelijk wordt meegezongen.

‘In Rusland kon je zeker spreken van echt contact tussen dichter en publiek, veel meer dan waar ook in Europa,’ schreef Pasternaks zuster Lidia over deze tijd. ‘In elk geval meer dan in Engeland. Dichtbundels werden in enorme oplagen gedrukt en waren binnen een paar dagen uitverkocht. In de hele stad werden affiches opgehangen als dichters uit eigen werk kwamen voorlezen, en iedereen die belangstelling had voor poëzie (en wie in Rusland hoorde daar niet bij?) kwam luisteren naar zijn of haar favoriete dichter.’¹ In de Russische samenleving hadden

dichters enorm veel invloed. Het waren onrustige tijden, en geloofwaardige politici waren er niet. Dan hebben mensen ontzag voor schrijvers. Literaire tijdschriften hadden enorm veel invloed en waren hét podium voor politiek debat. Boris Pasternak was niet alleen een populaire dichter vanwege zijn moed en oprechtheid. Hij genoot groot respect vanwege zijn onverschrokken stem.

Al in zijn jonge jaren wilde Pasternak heel graag een grote roman schrijven. In 1934 scheef hij aan zijn vader: 'Niets van wat ik tot dusverre heb geschreven, is van enig belang. In grote haast probeer ik mij om te vormen tot een schrijver als Dickens, en later – als ik daar de kracht voor heb – wil ik een dichter worden als Poesjkin. Denk niet dat ik mij met hen durf te vergelijken. Ik noem hun naam alleen maar om u een idee te geven van wat er in mij aan het veranderen is.'² Pasternak vond van zijn gedichten in eerste instantie dat ze te gemakkelijk te schrijven waren. Hij boekte onverwacht veel succes met zijn eerste bundel *Poverch barjerov* (Boven de barrières), die al in 1917 verscheen. Het werd een van de invloedrijkste bundels die ooit in het Russisch waren verschenen. Critici waren vol lof over de biografische en historische thematiek, en bewonderden het contrast tussen lyriek en epiek. In *Kniga i revoljoetsia* roemde A. Manfred de 'nieuwe expressieve helderheid' van een auteur 'die tegelijk met de Revolutie volwassen zou worden'.³ Pasternaks tweede bundel, *Mijn zuster het leven*, uit 1922, werd door de critici ongekend hoge lof toegezwaard. De opgetogenheid sprak lezers zeer aan, omdat die de opwindende en het optimisme van de zomer van 1917 zo goed weergaf. Pasternak schreef dat de Februarirevolutie⁴ 'als was ze een vergissing'⁵ had plaatsgevonden, waarna iedereen zich plotseling vrij voelde. Het was 'zijn mooiste bundel', schreef zijn zuster Lidia. 'Ontwikkelde jonge Russen met belangstelling voor poëzie vonden het prachtige gedichten'.⁶ Vooral het feit dat zijn liefdeslyriek was vervat in intieme beelden oogstte lof. Na het lezen van *Mijn zuster het leven* zei Osip Mandelstam, zelf dichter:

‘De poëzie van Boris Pasternak lezen staat gelijk aan het schrapen van je keel om beter adem te kunnen halen en je longen met frisse lucht te vullen. Dit soort poëzie biedt zeker een remedie tegen tbc. Geen poëzie is vandaag de dag gezonder dan deze. Hij is als koemis [paardenmelk] na gesteriliseerde melk.’⁷

‘De gedichten van mijn broer zijn zonder uitzondering strikt ritmisch en voor het grootste deel in klassiek metrum geschreven,’ merkte Lidia later op. ‘Net als Majakovski, de revolutionairste dichter die Rusland heeft gekend, heeft Pasternak niet één regel aritmische poëzie geschreven. En dat is niet omdat hij pedant vasthoudt aan achterhaalde klassieke regels, maar omdat een instinctief gevoel voor ritme en harmonie een onlosmakelijk onderdeel was van zijn genialiteit en hij gewoon niet anders kón schrijven.’⁸ In een gedicht dat hij kort na het uitkomen van *Mijn zuster het leven* schreef, neemt Pasternak afscheid van de dichtkunst: ‘Adieu, poëzie, mijn manie, ik heb een afspraak met je in een roman.’⁹ Maar voorlopig zette hij het schrijven van proza nog op een voetstuk door te zeggen dat het te moeilijk was. Toch zijn de twee genres intrinsiek met elkaar verweven in zijn werk, ongeacht het genre. In zijn autobiografie *Vrijgeleide*, uit 1931, een gemaniëreerd verslag van het eerste deel van zijn leven, reizen en persoonlijke relaties, schrijft hij: ‘We vervatten alledaagse dingen in proza omwille van de poëzie. We vervatten proza in poëzie omwille van de muziek. Dat alles noem ik kunst, in de breedst mogelijke zin van het woord.’¹⁰

In 1935 had Pasternak het voor het eerst over zijn plannen om zijn artistieke potentieel te benutten voor het schrijven van een epische roman. Mijn grootmoeder, zijn jongere zuster Josefine,* was de eerste wie hij dat toevertrouwde, de laatste keer dat ze elkaar spraken, in het treinstation Friedrichstraße in Berlijn. Bij die gelegenheid vertelde hij haar dat de eerste ideeën voor een

* Josefine is getrouwd met haar neef Frederik Pasternak, vandaar dat haar kinderen ook die naam kregen.

boek vaste vorm begonnen aan te nemen in zijn hoofd: een iconisch, aansprekend liefdesverhaal uit de tijd tussen de Russische Revolutie en de Tweede Wereldoorlog.

Dokter Zjivago is gebaseerd op Pasternaks relatie met zijn grote liefde, Olga Vsevolodovna Ivinskaja. Zij zou het model worden voor Lara, de levendige heldin van de roman. Het centrale thema van de roman is de hartstochtelijke liefdesrelatie tussen Joeri Zjivago, arts en dichter (een verwijzing naar Tsjechov, die ook arts was), en Lara Guichard, de heldin, die verpleegster wordt. Het is een getormenteerde relatie, want Joeri is getrouwd, net als Pasternak. Zijn toegewijde vrouw Tonja is gebaseerd op Pasternaks tweede echtgenote, Zinaïda Neuhaus. Joeri Zjivago is een semi-autobiografische held. Dit is het boek van een man die zich staande weet te houden.

Van het boek zijn miljoenen exemplaren verkocht, maar het liefdesverhaal erachter is nooit volledig uit de doeken gedaan. De rol die Olga Ivinskaja in het leven van Pasternak heeft gespeeld is door de familie Pasternak en Pasternaks biografen steeds naar de achtergrond gedrukt. Keer op keer is ze weggezet als 'avonturierster', als 'verleidster', als een vrouw die op jacht was naar succes, die een klein bijrolletje heeft gespeeld in het leven van de man en het ontstaan van het boek. Toen Pasternak aan *Dokter Zjivago* begon, kende hij Olga nog niet. Het trauma dat Lara opliep toen ze als tiener werd verleid door de veel oudere Viktor Komarovski, is een echo van wat Zinaïda overkwam toen ze in handen viel van haar neef, een rokkenjager. Maar toen Pasternak Olga ontmoette en verliefd op haar werd, veranderde zijn Lara en bloeide ze als personage op, tot ze volledig met Olga samenviel.

Olga en haar dochter Irina hebben bij mijn familie altijd een slechte reputatie gehad. De Pasternaks hebben de rol die Olga in zijn leven en bij zijn literaire werk heeft gespeeld steeds zo klein mogelijk willen voorstellen. Ze hadden zo veel respect voor hem dat het feit dat hij twee vrouwen heeft gehad (Jevgenia en Zinaï-

da) en er ook nog openlijk een maîtresse op na hield, onverteerbaar voor hen was. Als ze de rol hadden moeten aanvaarden die Olga in het leven en het hart van Pasternak heeft gespeeld, hadden ze nog meer moeten erkennen dat hij in moreel opzicht de nodige tekortkomingen vertoonde.

Kort voor Josefine Pasternak overleed, zei ze woedend tegen me: 'Het is volstrekt onjuist dat deze... kennis van hem een personage is geworden in *Zjivago*.' Over 'die verleidster' dacht ze zelfs zo negatief dat ze weigerde haar met name te noemen. Ze ontkende alles, verblind door haar respect voor haar broer. Ook al vertelde Boris in zijn laatste brief aan haar, geschreven op 22 augustus 1958, dat hij hoopte 'met Olga' een reis te maken in Rusland, waaruit duidelijk blijkt hoe belangrijk zijn maîtresse in zijn leven was, toch weigerde Josefine haar bestaan te erkennen. Jevgeni Pasternak, de zoon van Pasternaks eerste vrouw, was pragmatischer. Hij mocht Olga niet erg en deed zeker niet hartelijk tegen haar, maar aanvaardde de situatie wel. 'Mijn vader mocht van geluk spreken dat hij Lara's liefde had,' zei hij tegen me, kort voor hij in 2012 op negenentachtigjarige leeftijd overleed. 'Mijn vader had haar nodig. Hij zei weleens: "Lara bestaat. Ga eens naar haar toe." Dat was een compliment.'

Pas in 1946, toen Pasternak zesenvijftig was, speelde het toeval hem haar toe. Later schreef hij in *Dokter Zjivago*: 'Zoals na een verschrikkelijke storm, die de zee tot op de bodem heeft omgewoeld, [...] zo ben jij in de storm van het leven bij mij aangespoeld, mijn trots.'¹¹ In het kantoor van het literaire tijdschrift *Novy Mir* liep hij de vierendertigjarige Olga Ivinskaja tegen het lijf, die daar op de redactie werkte. Ze was blond en engelachtig mooi, met korenbloemblauwe ogen en een mooie, bijna doorschijnende huid. Ze gedroeg zich bekoorlijk – fel en intens, maar daaronder kwetsbaar, met toch ook sporen van haar taaie overlevingsdrang. Ze was al een groot liefhebber van de 'heldhaftige poët' Pasternak. Ze voelden zich onmiddellijk tot elkaar aangetrokken, en het is makkelijk te zien waarom. Ze waren beiden melodramatische ro-

mantici, die zich graag overgaven aan uitzinnige fantasieën. ‘Toen stond hij naast mijn bureau, bij het raam,’ schreef ze later, ‘de vrijgevigste man ter wereld, aan wie het was gegeven om te spreken uit naam van de sterren, de sterren en de wind, die ook woorden met eeuwigheidswaarde had gevonden voor menselijke harts-tochten en de zwakte van de vrouw. Mensen zeggen dat hij de sterren aan tafel noodt en de hele wereld aan zijn bed.’¹²

Ik ben gefascineerd geraakt door het verhaal rond de grote liefde van mijn oudoom en ben er met mijn hele hart zeker van dat zonder Olga *Dokter Zjivago* niet alleen nooit zou zijn voltooid, maar zelfs nooit zou zijn verschenen. Olga Ivinskaja betaalde een zeer hoge prijs voor haar liefde voor ‘haar Borja’. Ze is een pion geworden in een sterk gepolitiseerd spel. Haar leven is een verhaal van onvoorstelbare moed, loyaliteit, lijden, tragedie, drama en verlies.

Toen Stalin in 1924 na de dood van Lenin aan de macht gekomen was, werd het beleid dat onder het communisme geen ‘individuele neigingen’ zouden worden toegestaan. Stalin, een anti-intellectueel, noemde schrijvers ‘ingenieurs van de ziel’ en was de mening toegedaan dat ze een zo krachtige invloed konden hebben dat die moest worden gereguleerd en ingezet voor het collectieve belang van de staat. Hij zette een collectivisatie van het hele land in gang, die gepaard ging met massale terreur. Dichters en schrijvers die uitdrukking wilden geven aan hun individuele creativiteit, kregen te maken met een steeds verstikender sfeer. Na 1917 werden bijna vijftienhonderd schrijvers wegens het overtreden van ‘voorschriften’ terechtgesteld of kwamen ze om in de goelag. Onder Lenin waren lukrake arrestaties deel van het systeem geworden, omdat men vond dat het opsluiten van honderd onschuldigen te verkiezen was boven het in vrijheid laten van één vijand van het regime. Een sfeer waarin de angst regeerde, waarin mensen collega’s of voormalige vrienden uit de literaire wereld aangaven, werd actief bevorderd tijdens

Stalins verstikkende bewind, waarbij iedereen zijn uiterste best moest doen om te overleven. Veel schrijvers en andere kunstenaars waren zo bang voor vervolging dat ze een eind aan hun leven maakten. Pasternaks semi-autobiografische held Zjivago sterft in 1929. Pasternak zelf overleefde deze periode, al weigerde hij te buigen voor de literaire en politieke dictaten van zijn tijd.

Stalin, die Pasternak zeer bewonderde, zette de controversiële auteur niet gevangen. In plaats daarvan pakte hij diens minnares aan. Olga werd twee keer naar een werkkamp gestuurd. Ze werd ondervraagd over het boek waaraan Pasternak werkte, maar weigerde de man van wie ze hield te verraden. De milde manier waarop Stalin met Pasternak zelf omging, maakte diens verontwaardiging over de leider van zijn land er niet minder op. Stalin was, morde hij, 'een verschrikkelijke man, die Rusland in bloed drenkte'.¹³ Naar schatting zijn in deze periode van terreur twintig miljoen mensen vermoord en achttwintig miljoen naar werkkampen gestuurd om slavenarbeid te verrichten.¹⁴ Olga was een van de miljoenen die zonder iets misdaan te hebben in de goelag zijn beland. Kostbare jaren zijn haar ontnomen omdat ze een relatie had met Pasternak.

In 1934 hield Aleksej Soerkov, dichter en aankomend partijfunctionaris, een toespraak op het Eerste Congres van de Russische Schrijversbond, waarin het standpunt van de Partij duidelijk werd verwoord: 'Het immense talent van B.L. Pasternak zal pas tot volle bloei komen als hij zich volledig heeft vereenzelvigd met de grootse, rijke, gloedvolle onderwerpen die door de Revolutie worden aangedragen, en hij zal pas een groot dichter worden als hij die Revolutie heeft geïnternaliseerd.'¹⁵ Toen Pasternak de ware aard van de Revolutie zag, waarbij het dak van zijn geliefde Rusland eraf werd gerukt, zoals hij het zelf omschreef, poneerde hij in *Dokter Zjivago* zijn eigen versie van de geschiedenis. Daarin zegt Joeri tegen Lara:

De eigenmachtige revolutionairen zijn niet als booswichten zo verschrikkelijk, maar als stuurloze mechanismen, als ontspoorde machines.

[...]

Voor de inspiratoren van de revolutie blijkt de chaos van alle veranderingen en omgooiingen hun enige natuurlijke habitat te zijn, en voor alles wat niet het kaliber van de wereldbol heeft, halen ze hun neus op. Het creëren van werelden, overgangspannen – het is voor hen een doel op zich. Iets anders hebben ze niet geleerd, iets anders kunnen ze niet.¹⁶

In de vorige eeuw zijn er niet veel boeken geweest die voor zo veel rumoer hebben gezorgd als *Dokter Zjivago*. Pas in 1957, meer dan twintig jaar nadat hij Josefine over zijn plannen voor een roman had verteld, kwam dat boek daadwerkelijk uit, in eerste instantie in Italië. Het werd meteen een internationale bestseller, en Pasternak werd gezien als de grootste Russische schrijver van zijn tijd, maar toch zou het nog tot 1988 duren voor zijn boek, bij verschijnen gebrandmerkt als antirevolutionair en niet-vaderlandslievend, in zijn geliefde ‘Moedertje Rusland’ zou verschijnen. Cultuurcriticus Dmitri Lichatsjov, die eind vorige eeuw werd beschouwd als dé deskundige op het gebied van de Oudrussische taal en literatuur, zei dat *Dokter Zjivago* eigenlijk geen traditionele roman was, maar ‘veeleer een soort autobiografie’¹⁷ van het innerlijke leven van de dichter. De held, vond hij, was geen actief personage, maar een venster waardoor je zicht had op de Russische Revolutie.

In 1965 maakte David Lean filmgeschiedenis met zijn versie van Pasternaks roman. Julie Christie was Lara, Omar Sharif was Joeri Zjivago. De film werd genomineerd voor tien Oscars en kreeg er vijf. Dankzij Leans Hollywoodklassieker zijn miljoenen mensen beelden bijgebleven die een even magische zeggingskracht hebben als Pasternaks proza. Robert Bolt, die een Oscar